

TÜRKİYE İKTİSADİYATI

1939 - 1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti

Yazan:

Prof. Dr. F. NEUMARK

I

1938 senesinde dış ticareti gözden geçirirken (aynı mecmuanın birinci cildinde 89 uncu sayfadan itibaren neşredilmiş olan etüdümüze bakınız), o vakit Türk ticaret bilânçosunun - o kadar haizi ehemmiyet olmyan - passif bir bakiye ile (5 milyon lira) kapandığını tebarüz ettirmiştik. O zamandanberi bilânçonun yeniden aktif bir duruma doğru inkişaf kaydettiği göze çarpmıştır (ihracat bakiyesi 1939 da: 9,1 milyon lira, 1940 da 42,5 milyon lira). Bu hâdise, rakamların da biraz yakından tetkiki halinde anlaşılacağı veçhile, münhasıran harple ortaya çıkmış olan vaziyetin hususiyetlerine irca edilebilir; maamafih burada zikredilen rakamların hakikî durumu tamamen sıhhte yakın bir surette aksettirmekten uzak oldukları gözden kaçırılmamalıdır, zira son senelerde askerî teçizat ve malzemenin ithalinde ehemmiyetli bazı temevvüçler vukua gelmekle beraber, bunlar istatistikte kaydedilmemişlerdir.

Neşredilmiş olan *umum ithalât* yekûnu, 1938 de 150 milyon ve 1937 de 114 milyon liraya mukabil, 1939 da 118 milyona baliğ olmakta idi; halbuki 1940 da aynı yekûn, bilhassa harple alâkadar bulunan nakliye müşkülâtından dolayı, 69 milyona inmiş ve böylelikle 1933 senesindeki buhran seviyesinin (75 milyon) altına düşmüştü. *Umum ihracat*, 1938 de 145 ve 1937 de 138 milyon liraya mukabil, 1939 da 127 ve 1940 da 111 milyon lirayı bulmakta idi. Buna nazaran ihracatın anormal şartlardan ithalâta nisbetle daha çok az mutazarrır olduğu anlaşılmaktadır, işte ihracat bakiyesinin gittikçe artmakta olması keyfiyeti de kaydettiğimiz bu hâdise ile izah olunabilir.

Yukarıda zikredilen rakamların vaziyet hakkında hakikate uygun bir fikir vermemelerinin başka bir sebebi de, ithalât ve ihracat emti-

asıım fiyatlarında seneler geçtikçe ehemmiyetli tahavvüllerin vukua gelmiş olmasıdır. Bu fiyat tahavvüllerinin dakik bir surette nazarı itibara alınması ise maalesef şimdilik ancak ihracat emtiasında mümkün olabilmektedir. Bu nevi emtia hakkında İktisat Vekâletinin «Konjonktür bülteni» nde bir fiyat endeksi hesaplanmıştır. Buna nazaran *ihracat hacminin*, 1938 senesine ait ihracat emtiası fiyatları = 100 farzedilerek, 1939 da: 132 (hakikî kıymetler: 127) ve 1940 da: 99 (hakikî kıymetler: 111) milyon lirayı bulmuş olması lâzımgelir. İthalât cephesinde fiyat tahavvülünün evvelâ daha 1939 danberi hissedilmeğe başladığı ve ikinci olarak da ihracat emtiasına nazaran daha süratli bir ölçüde ilerlediği tahmin olunabilir. *İthalât hacminin* 1940 da, 1938 senesindeki durumun yalnız yarısına değil, hattâ üçte birine inmiş olduğunu tahmin etmekle herhalde hatâ edilmiş olmaz. Kıymet ve siklet rakamlarının mukayeseli bir şekilde tahlili de bu tahmini teyide kâfi gelir; en mühim beş ithalât emtiası (pamuklu eşya, pamuk ipliği ve dokuması, demir ve çelik, makine, yün ipliği ve yünlü dokuma, kara nakliye vasıtaları) 1938 de 87 milyon liraya mukabil 1940 da 25 milyon liradan ibaret bir kıymet arz etmekte idi; yani takriben %71 kadar azalmıştı. Aynı emtia gruplarına ait siklet miktarı ise 1938 de takriben 272.000 tonu, 1940 da 47.000 tonu bulmakta idi ki, bu da aşağı yukarı %83 nisbetinde bir azalış ifade ediyordu.

II

Türkiye dış ticaretinin *emtia bakımından* *terkibini* tetkik edecek olursak, şu neticeleri elde ederiz:

Tütün, her nekadard hasad vesair sebeplerden dolayı ehemmiyetli temevvüçlere maruz kalmışsa da, ihracat emtiası arasında eskisi gibi birinci mevkiini muhafaza etmiştir. Tütün ihracatının 42.000 ton ve takriben 40 milyon liralık bir kıymetle umum ihracatın aşağı yukarı %27 sine baliğ olduğu 1938 senesine mukabil 1939 da - miktarın biraz artmış olması ve kıymetin hemen hemen aynı kalması suretile - tütünün umum ihracat yekûnundaki hissesi ferah ferah %30 a çıkmış, fakat 1940 da - miktar itibarile 27.000 tona ve kıymet itibarile 24 milyon liraya düşmesi neticesinde — %22 ye kadar alçalmıştı.

Meyva ihracatı (bilhassa kuru üzüm, incir, ceviz, vesaire ihracı) mühim bir gerilemeye maruz kaldı. Bu nevi ihracatın umum ihraçattaki yekûnu 1938 de hemen hemen %26 ya baliğ olduğu halde, 1939 da %17 ye ve 1940 da %15 e kadar düştü. 1938 e karşı 1940 senesinde husule gelen noksan mutlak olarak 20 milyon liradan az değildi. Bu-

rada ayrıca şu noktaya da işaret edelim ki, ihracat miktarları ehemmiyetli mikyasta azaldıktan başka (bilhassa kuru üzüm ihracı), ihracat fiyatları da (bilhassa fındık fiyatları) düşük bulunmakta idi.

Türkiyenin umum ihracat yekûnundaki nisbî ehemmiyeti oldukça cüz'î bulunan nebatî ve hayvanî mahsullerin ihracı ise (gerek 1938 de ve gerek 1940 da ceman aşağı yukarı %17 nisbetinde) daha iyi vaziyette idi.

Maden ihracatı hakkında da aynı şey söylenebilir. Bilhassa maden kömüründe ihracat miktarının pek ziyade azalmış olması, mezkûr madenlerin (kömürden maada başlıca krom ve bakır) maruz kaldığı mühim fiyat tereffuu ile telâfi edilmiştir. Bu emtia ceman umum ihracatın aşağı yukarı %6 sım ihtiva etmekte idi.

Beynelmîlî fiyat tereffuu aynı zamanda mensucat sanayiine ait ham maddelerin de işine yaradı (yün ve pamuk, ilâh.); pamuk ihracatı miktar itibarile ehemmiyetli mikyasta gerilediği halde, ihraç edilen yün ve tiftik miktarı 1940 ve bilhassa 1939 senesinde 1938deki seviyenin üzerinde bulunmakta idi. Bu emtia ceman 1938 ve 1939 da aşağı yukarı 18 milyon ve 1940 da ferah ferah 21 milyon lira hâsılat temin etmiştir; umum ihracatta hisseleri 1938 de %12,3 den 1939 da %13,7 ye ve 1940 da takriben %19,2 ye yükseldi. Bu suretle yün ve pamuk ihracatı, evvelki senelerde tütün ihracatının yarısını bile bulamadığı halde, şimdi hemen hemen aynı seviyeye erişmiş bulunuyordu.

Diğer ihracat mallarından kısaca zeytin yağı ile afyona temas edelim: Her iki mahsulde de miktar tezayüdü ile fiyat tereffuu aynı zamanda vukua gelmiştir, fiyat tereffuu bilhassa zeytin yağında ehemmiyetli bir hadde yükselmiştir. Zeytin yağı ihracatının kıymeti 1938 de 1,5 (1939: 2) milyon liradan 1940 da 6 milyonu tecavüz etmiştir; afyon ihracatının kıymeti ise 1 milyondan (1939: 2,7) 3,6 milyon liraya çıkmıştır.

İthalâtın emtia itibarile terkibi ancak son sene zarfında ehemmiyetli bir tahavvüle maruz kalmıştır; bu tahavvülün, Türk iktisadiyatında arzu ve ihtiyaçların değişikliğe maruz kalmasından ziyade, ithalât imkânlarının harp dolayısıyla tahavvüle uğramasından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Bundan evvelki etüdümüzde de (zikredilen nüsha, S. 90) kaydettiğimiz veçhile, inkişaf «trend» inde istihsal vasıtaları ithalinin nisbî ehemmiyeti gittikçe tezayüt etmektedir. Bu emtianın (makine, demir ve çelik, sair madenler, münakalât vasıtaları ve inşaat malzemesi) umum ithalâta hissesi 1925 de %15 den 1938 ve 1939 da takriben %47 ye yükselmiş, fakat 1940 da takriben

%30 a düşmüştür. İstihsal vasıtaları ithalinde 1938 de (71 milyon) 1940 senesine (20 milyon) geçerken vukua gelen gerileme 50 milyon lirayı bulmakta idi.

Elbise vesair giyim ihtiyaçlarına müteallik emtia gerçi daha cüz'î miqyasta ithal edilmiş olmakla beraber, vaki olan bu gerileme ithalâtın umumî inkışaf hudutları dahilinde kaldığı için, bu nevi emtia grubunun ithalât hissesi (ki 1925 de %20 yi buluyordu) %4 - 5 nisbetinde olmak üzere hemen hemen aynı kalmıştı. Diğer taraftan mensucat eşyası fiyatlarının ehemmiyetli miqyasta yükselmesi neticesinde hacim itibarile gerilemenin, kıymet rakamlarından anlaşıldığına nazaran daha kuvvetli olduğunu da gözönünde bulundurmalıyız: Nettek'im meselâ pamuklu yarı mamul ve mamul maddelerin ithali 1940 senesinde miktar itibarile 1938 deki durumun dörtte birinden daha aşağıya düşmüştü. Halbuki askerî sebeplerden dolayı istihlâkin pek ziyade artmış bulunmasına rağmen memlekette bir pamuk buhranı başgöstermemişti. Bunun da sebebi, mevcut stokların istimalinden sarfınazar, Türkiye nüfusunun geniş ihtiyaçlarını hemen tamamiyle karşılayabilecek bir durumda olan yerli mensucat sanayiinin sarfettiği gayretler idi. Maamafih bu halde de lüzumlu ham madde ve yedek makine aksamı temini meselesinin tatmin edici bir surette halledilmesi şarttır.

Gıda maddeleri ithalinde de son iki sene zarfında «trend» şeklindeki umumî daralma temayülü devam etti. 1925 de umum ithalâtın hemen %50 si mezkûr bayilerin ithaline isabet ettiği halde, hali hazır harbin başlamasından kısa bir zaman evvel dörtte birden biraz fazlası ve hattâ 1940 da nihayet ancak beşte biri isabet etmişti. Hububat ithalâtı zamanımızda tamamiyle ehemmiyetsiz bir vaziyette olduğu gibi evvelce bazı seneler pek o kadar cüz'î telâkki edilemeyecek olan şeker ithali dahi - bilhassa 1940 da - ehemmiyetli bir miqyasta gerilemiştir. Buna mukabil kahve, çay ve kakao ithali ise nisbeten iyi bir vaziyette bulunmuş, hattâ kıymet ve miktar itibarile 1935 deki seviyeyi aşmıştı.

Mütebaki emtiada farklı temayüller göze çarpmıştır. Fakat ithalâtın gerilemesi burada umumiyetle daha yukarıda zikrettiğimiz emtiaya nisbetle cüz'î olmuş, hattâ iki maddede - madenî yağlar. kimyevî ve tıbbî müstahzaratta - 1940 senesinde ithalâtın kıymet itibarile yükseldiği bile müşahede edilmiştir, fakat bu yükselme münhasıran fiyat tereffuundan ileri gelmiştir. Mezkûr iki maddeye kâğıdı da ilâve edecek olursak, bu üç nevi emtia ithalinin 1938 de 16,4 milyon lira ile umum ithalâtın takriben %11 ine, 1939 da 14,5 milyon lira

ile takriben %12 sine ve 1940 da 20 milyon lira ile hemen hemen %30 una balığ olduğunu görürüz.

III

Türkiye dış ticaretinin takip ettiği *istikamete* gelince, bu da son zamanlarda siyasî âmillerin mühim tesirleri altında bulunmuştur.

Malûm olduğu veçhile, Almanya ile ticarî münasebetler son on sene zarfında Türkiye için gittikçe daha fazla ehemmiyet kazanmış ve bunun neticesinde memleketimizde umum haricî ticaretin %40 - 50 si Almanya ile olan emtia mübadelesine isabet etmiştir. Bu vaziyette harbin başlangıcına kadar hiçbir değişiklik olmamıştır. Fakat bunu müteakip - 1939 ikineiteğrininden itibaren - Türk-Alman emtia mübadelesi ânî ve şiddetli bir daralmaya maruz kaldıktan sonra, ancak 1941 senesi bidayetinde ilk evvelâ ihracat cephesinde olmak üzere yeniden bir dereceye kadar canlanmaya başlamıştır. Almanyaya ihracat (Çekoslovakya da dahil) 1939 da Türkiye umum ihracat yekûnunun ceman %42 sine (1938: %47) balığ olduğu halde, 1940 da ancak %13 üne vâsıl olabilmıştır; ithalât cephesinde ise mezkûr nisbet 1939 da takriben %53 (1938: %51), 1940 da takriben %15 den ibaretti. İçerisinde bulunduğumuz senenin ilk üç ayında mevzubahs yüzde nisbet ihracatta %20 yi, ithalâтта %17 yi bulmakta idi.

Almanyadan sarfınazar, Türkiye emtiasına mahreç teşkil eden muhtelif memleketlerin haiz olduğu ehemmiyet derecesinde 1939 da evvelki seneye kıyasla nisbeten cüz'î tahavvüller kaydedilmiştir. Maanâfih, şu noktayı zikredelim ki, Anglo - Sakson devletleri (USA ve İngiltere) 1938 de Türkiye umum ihracatının ceman ancak %15,7 sine mahreç teşkil ettiği halde, bu nisbet 1939 da %20 ye kadar çıkmıştır. *İhracatın takip ettiği istikamette* esaslı değişiklikler - Almanyaya ihracatın ehemmiyetli mikyasta gerilemesini takiben - ancak 1940 senesinde göze çarpmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletlerine ve İngiltereye yapılan ihracat gittikçe artarak umum ihracatın hemen hemen onda birine kadar çıkmış, İtalyaya ihracat %10 dan %16 ya, Fransaya ihracat %4,4 den %5,9 a yükselmiş, buna mukabil Rusya'ya ihracat ise %3 den %1 in dûnuna kadar düşmüştür. Fakat bu arada en ziyade dikkate değer değişiklik, Balkan memleketleriyle (Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya) olan mübadelede görülmüştür; filhakika, bu mübadele evvelce Türkiye umum ihracatının %3 - 5 ine vâsıl olan bir seviye üzerinde tahavvül ederken, 1940 da %18,5 e kadar yükselmiştir. Mevzubahs ihracatın kıymeti

1939 da ceman 4 milyon lirayı ve 1940 da takriben 21 milyon liraya bulmuştur. Arada ferah ferah 16 milyon liraya baliğ olan bu farkın sebebi, bilhassa Romanyaya ihracatın artmış olmasıdır (1,8 milyon liradan 12 milyon liraya); bu ihracat tezayüdünde en mühim mevki işgal eden madde pamuktu; Türkiye ihracatındaki tezayüde uygun olarak Romanyadan ithal edilen petrol miktarında da ehemmiyetli mikyasta bir tezayüt kaydedilmiştir.

İthalâta da, istikamet itibarile oldukça büyük değişiklikler ancak 1940 da göze çarpmıştır. Bununla beraber, şu ciheti tebarüz ettirmek lâzımgelir ki, İngiltereden yapılmakta olan ithalât 1938 de umum ithalâtın %11 ine baliğ olurken 1939 da ancak %6 sına yetişebilmiştir, buna mukabil Amerikaya isabet eden hisse takriben %10 nisbetinde olmak üzere aynı kalmış, İtalyanın hissesi %4,8 den %8,5 e çıkmıştır. Bunu müteakıp 1940 da yine Almanyanın Türkiyeye mamul maddeler sevkeden bir memleket olarak ehemmiyetini kısmen kaybetmesi neticesinde, daha mühim tahavvüller görülmeğe başlanmıştır. Türkiyenin umum ithalâtında İngilterenin hissesi %14 e ve Amerika Birleşik Devletlerinin hissesi hemen hemen %11 e çıkmış ve bu suretle Anglo-Sakson memleketlerine isabet eden hisse 1939 da altıda bir nisbetinde iken 1940 da dörtte bir nisbetine kadar yükselmiştir. Diğer taraftan İtalya da Türkiyeye ihracat yapan bir memleket olarak mevkiini düzeltmeğe muvaffak olmuştur (Türkiyenin umum ithalâtında hissesi %16,3). İhracatta olduğu gibi, ithalâta da en ziyade dikkat nazarma çarpan değişiklik Balkan devletlerinin bu bakımdan ehemmiyetçe pek ileriye gitmiş olmalarıydı; filhakika, bu memleketlerin Türkiye umum ithalâtında hissesi 1939 da %3,4 nisbetinde iken şimdi %19 a kadar yükselmiş bulunuyordu. Arada husule gelen farkın (mutlak rakamlarla ifade edildiği zaman takriben 9 milyon lira) başlıca sebebi, daha evvel de kaydettiğimiz veçhile, Romanyadan yapılmakta olan ithalâtın artmış olmasıdır.

Bahsimize nihayet verirken, şu ciheti de kaydedelim ki, içerisinde bulunduğumuz senenin ilk üç ayı zarfında Balkan memleketlerinin ihracat hissesi %18,5 den %13,6 ya düşmüş, İngilterenin ihracat hissesi ise %10,4 den %28 e yükselmiştir. Mısırın, Suriye ve Filistin'in Türk emtiasına mahreç teşkil etmek bakımından ehemmiyeti yükselmiş (1939 da %2,9 iken şimdi %4,2), fakat buna mukabil İtalyanın ithalâtı, harp vaziyeti dolayısıyla hemen tamamen durgunlaşmıştır (1939 da %16,1 nisbetinde iken bilâhare %1,4).

İthalât cephesinde Balkan devletlerinin ve Büyük Britanyanın ehemmiyetçe ileri gitmelerine (birincileri 1940 da %19 dan şimdi

%24 e ve sonuncusu %14 den %20 ye yükselmelerine) mukabil, Amerikadan ve bilhassa İtalyadan yapılmakta olan ithalât ehemmiyetçe azalmıştır.

IV

Evvelki etüdümüzde de (zikredilen nüsha, S. 93 - 95) kaydettiğimiz veçhile, Türkiye dış ticaretinin en büyük kısmı, Türkiyenin kendileriyle *Clearing mukaveleleri* yapmış olduğu memleketlere ait bulunmaktadır. Bu memleketlerin umum dış ticaret yekûnunda (ithalât ve ihracat yekûnunda) hissesi 1938 de %83,2 ve 1939 da %81,4 e bağığ olmakta idi. 1940 da, Almanyanın clearing memleketleri arasından ayrılması sebebiyle bu hisse takriben %67 ye düştü. Emtia mübadelesinin serbest dövizle tediye esasına istinaden tanzim edilmiş olduğu Amerika Birleşik Devletlerine ait hisse 1938 de %13 ü, 1939 da %12 yi ve 1940 da takriben %14 ü bulmakta idi.

Tercüme: S. F. Ülgener.